

УДК 94:329.73(477)"19"(045)

<https://orcid.org/0000-0003-4383-004X>

<http://doi.org/10.5281/zenodo.1402744>

К. Є. Пальшков

ТРАГІЧНА НАСТУПНІСТЬ У ПОЛІТИЦІ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОГО РУХУ В УКРАЇНІ В ХХ ст.

У статті розглядається політика національно-патріотичних сил в Україні доби національно-визвольних змагань 1917–1921 років та часів Перебудови. В обидва періоди дії та рішення української демократичної еліти носили доленосний характер. Акцентується на превалюванні у політиці національних лідерів державницької парадигми над економічною. На тлі соціальних криз, що супроводжували революційні перетворення, відповідний розподіл пріоритетів державної політики призводив до поразки демократичних сил.

Ключові слова: Центральна Рада України, Народний рух України, державність, незалежність, реформа.

К. Е. Пальшков

ТРАГИЧЕСКАЯ ПРЕЕМСТВЕННОСТЬ В ПОЛИТИКЕ НАЦИОНАЛЬНО-ОСВОБОДИТЕЛЬНОГО ДВИЖЕНИЯ В УКРАИНЕ В ХХ в.

В статье рассматривается политика национально-патриотических сил в Украине во время национально-освободительной борьбы 1917-1921 годов и в эпоху Перестройки. В оба периода действия и решения украинской демократической элиты носили судьбоносный характер. Акцентируется на превалировании в политике национальных лидеров государственнической парадигмы над экономической. На фоне социальных кризисов, сопровождавших революционные преобразования, соответствующее распределение приоритетов государственной политики приводило к поражению демократических сил.

Ключевые слова: Центральная Рада Украины, Народный рух Украины, государственность, независимость, реформа.

K. Palshkov

TRAGIC CONTINUITY IN THE POLICY OF THE NATIONAL LIBERATION MOTION IN UKRAINE IN THE 20TH CENTURY

The article considers the policy of national-patriotic forces in Ukraine during the national liberation struggle of 1917-1921 and in the era of Perestroika. In both periods, the actions and decisions of the Ukrainian democratic elite were of a fateful character.

It emphasizes the prevalence in the policy of national leaders of the state paradigm on the economic one. Against the background of the social crises that accompanied the revolutionary changes, the corresponding distribution of the priorities of state policy led to the defeat of democratic forces.

Against the backdrop of the political crisis in the Russian Empire, Ukraine's national leaders were given the opportunity to pursue their own independent policies. Being socialists, the leaders of the Central Rada were well aware of the main problems of the Ukrainian people. The government realized the great importance of settling the land issue for the peasants - the most widely layer in the structure of Ukrainian society at that time.

However, the development of the statehood model for Ukraine took the priority place in the work of the Central Rada. As such, autonomy was considered as part of the renewed Russia.

As time has shown, the lack of solutions to the main social and economic problems was one of the reasons for the complete loss of independence.

After decades, on the eve of the collapse of the Soviet Union, the leaders of the national-patriotic forces once again got the opportunity to create their own democratic state.

As in the era of the Central Rada, the issue of affirming statehood was again placed on the first place on the agenda. This time in the form of complete independence. At the same time, other important issues, including economic aspect, less attention was paid to them.

Later, Ukraine, like other Soviet republics, gained independence. However, the majority in the new Ukrainian government retained the communist nomenclature.

For today, Ukraine continues to defend the right to own statehood, and it is necessary to take into account domestic experience of state building to prevent past mistakes.

Key words: *Central Rada, People's Rukh of Ukraine, statehood, independence, reform.*

Постановка проблеми. Сьогодні в Україні продовжується процес реформування багатьох сфер суспільно-політичного життя. Значна частина реформ передбачає тектонічні зміни в організації суспільства та держави та супроводжується широким громадським дискурсом. У новітній історії власної державності Україна не вперше опинилася на етапі, який вимагає консолідації національного істеблішменту навколо державотворчих питань порядку денного. Найбільш доленосними періодами для українського суспільства у можливості затвердити власну державність стали національно-визвольні змагання 1917–1921 років та демократичний рух, який було розгорнуто за часів Перебудови в СРСР. В обох випадках результати політичної боротьби не можна назвати вдалим для українського народу. З огляду на сьогоднішню інтенсифікацію реформаційних процесів, варто звернутися до політичних практик минулого, зауважившись на стратегічних рішеннях українських державників.

Аналіз актуальних досліджень. Складно навести всіх, хто займався проблематикою українських революцій у ХХ ст. Велика кількість вітчизняних вчених, починаючи від М. Грушевського та В. Винниченка – очільників українського проводу, доклала зусиль до з'ясування причин

перемог та поразок національно-визвольного руху в Україні. Науковий доробок українських вчених дозволяє реконструювати хронологію та ідейне середовище найбільш масштабних політичних протистоянь минулого століття. Втім сьогодні, коли політичні конфлікти на зразок війн та революцій доводять первинність економічної складової у вирішенні масштабних протистоянь, варто вчергове звертатися до національного досвіду державотворення.

Мета статті – визначити наявність наступності у стратегічних пріоритетах національно-визвольних рухів в Україні доби національно-визвольних змагань 1917–1921 років та часів Перебудови.

Основним завданням статті автор бачить огляд політики національно-визвольних рухів в контексті визначення пріоритетів державного розвитку.

Виклад основного матеріалу. Звернення до Революції 1917–1921 років змушує згадати, як на тлі політичної кризи в Російській імперії українці отримали змогу затвердити власну державність, процес чого супроводжувався доленосними й трагічними подіями. Упродовж порівняно невеликого проміжку часу в Україні та в окремих її регіонах кілька разів змінювалася влада. Нагоду утвердити свою владу в Україні отримала ціла низка інституцій, кожна з яких певний час уособлювала вищу інстанцію. Відбулася низка значних для історії української державності подій: утворення Української Центральної Ради; переговори в Петрограді між українською делегацією та представниками Тимчасового уряду, які негативно поставилися до вимог автономії України; оголошення I Універсалу Центральної Ради, що містив вимогу до Тимчасового уряду про надання Україні національно-територіальної автономії; оголошення II Універсалу Центральної Ради, що затвердив Генеральний Секретаріат вищим виконавчим органом в Україні; оголошення III Універсалу Центральної Ради, який регламентував створення Української Народної Республіки; ухвалення IV Універсалу, який проголосив, що віднині УНР стає самостійною, ні від кого не залежною, суверенною державою українського народу; підписання в

Брест-Литовську делегацією УНР мирного договору з Німеччиною, Австро-Угорщиною, Туреччиною та Болгарією, за яким вони визнали УНР як самостійну державу; схвалення Центральною Радою проекту Конституції УНР, гетьманський переворот; проголошення Української гетьманської держави; створення в Західній Україні Української національної Ради; проголошення ЗУНР; проголошення влади Директорії; оголошення Директорією війни РСФРР; проголошення Акту злуки – возз'єднання двох українських держав – УНР і ЗУНР у єдиній Соборній Україні та ін.

Наведені події стали можливими через закінчення Першої світової війни, яка обернулася для царської Росії глибокою суспільно-політичною кризою, кульмінацією якої стала Лютнева революція 1917 року, унаслідок якої в Російській імперії було ліквідоване самодержав'я. Лютнева революція максимально актуалізувала й загострила питання про національну ідею, розгорнувши в Україні потужний політичний рух. За багато століть український народ отримав змогу самовизначення, аж до затвердження самостійності. У цей складний час політичний ландшафт революційної доби формувався під впливом ідеологічних уподобань впливових представників українського проводу – М. Грушевського, В. Винниченка, С. Петлюри та ін.

Розгортання національної ідеї та пов'язані з цим надії здобути незалежні уряд, церкву, освіту, правосуддя підтримали різні прошарки українського суспільства, зокрема найчисленніший – селянство, нагальним питанням для якого було задоволення потреби в землі.

Першою владною інституцією, що отримала величезний кредит довіри від українського суспільства, стала Українська Центральна Рада. За членським складом УЦР мала переважно ліву орієнтацію, яку репрезентували насамперед Українська партія соціалістів-революціонерів, Українська соціал-демократична робітничка партія, Українська партія соціалістів-федералістів. Таку перевагу соціалістичної ідеї в тодішньому українському політикумі не можна вважати випадковою, оскільки ще з часів М. Драгоманова, Л. Українки, І. Франка вона поступово зміцнювала свої

позиції. Соціалісти сподівалися, що після ліквідації поліції та армії як стовпів класового деспотизму, уможливиться добробут трудящих через перерозподіл суспільних благ й усупільнення засобів виробництва [9, с. 127–128].

Показово, що прихильники соціалізму в Україні неодмінно поєднували його з боротьбою за національну свободу. Першорядного значення українські соціалісти надавали саме реалізації національної ідеї, лише потім – утвердженню соціалізму як форми розподілу суспільних благ. Однак до боротьби за повну незалежність України національні еліти не тільки виявилися не готовими, а й активно доводили її недоцільність, надаючи перевагу національно-територіальній автономії Української республіки в складі федеративної Російської республіки. Адепти автономістської стратегії пояснювали свою вірність їй відсутністю запиту на абсолютну незалежність в українському суспільстві, надією в незворотність демократичних перетворень у постреволюційній Росії, у перспективність і непорушність федеративних та економічних зв'язків із Російською державою. Крім того, національним лідерам досягнення мети у вигляді перебудови Росії на федеративну Російську республіку здавалося втіленням федералістичних традицій Кирило-Мефодіївського братства. Отже, бачення національною елітою української державності на момент утворення УЦР та в перші часи її існування обмежувалося претензіями на національну автономію в складі Російської держави [11, с. 55–56].

Обстоюючи право на широку автономію, М. Грушевський і його соратники порушували перед загальноросійською владою питання про окреслення українського кордону, який би охоплював усі території, де превалювали етнічні українці. Попри поодинокі винятки, позицію широкої автономії поділяла більшість української еліти [4, с. 125]. Один із найпослідовніших адептів ідеї повної самостійності України та «батько» українського націоналізму М. Міхновський лишився фактично не почутим. Лише усвідомивши незмінність імперських настроїв і шовінізму в діях

Тимчасового уряду й більшовиків, УЦР порушила питання про повну незалежність України [9].

Переконаність соціалістичних сил у безальтернативності подальшого розвитку через автономізацію й загальна віра в оптимальність соціалізму як економічної формації дали соціалістам змогу виступити фактично єдиним фронтом, навіть заручитися підтримкою нечисленних консерваторів у стінах УЦР.

Утім, УЦР усе ж не змогла надовго зберегти народну підтримку. Захопившись реалізацією автономістської стратегії, УЦР не розв'язала актуальних для українців питань в економічній і соціальній сферах, як-от: формування національного законодавства, створення потужної армії, продовольче забезпечення міст, проведення земельної реформи тощо. Згодом виявили свою помилковість і недалекоглядність «автономістські» плани щодо «демократичної» Росії.

На відміну від урядів УЦР, більш фаховою за членським складом можна вважати Раду міністрів Гетьманату. Варто зазначити, що в уряді П. Скоропадського не було жодного соціаліста за партійною належністю. За переконанням Скоропадського, уряд країни мав бути лівоцентристським і складатися з фахівців.

На противагу УЦР, Скоропадський, як фаховий військовий, усвідомлював потребу в сильній армії, без якої не може існувати самостійна держава. У цьому напрямі гетьман зробив певні кроки. Однак, як і УЦР, Скоропадському не вдалося розв'язати нагальне для селянства аграрне питання, що негативно вплинуло на ставлення до гетьмана цього прошарку населення. Водночас необхідно брати до уваги той факт, що всі більш-менш суттєві політичні кроки Скоропадський був змушений узгоджувати з німецько-австрійською адміністрацією, за підтримки якої гетьман [9, с. 147], власне, й отримав владу та через яку фактично не був незалежною політичною фігурою.

Порівняно зі Скоропадським, реалізувати власні політичні стратегії було ще складніше Директорії, утвореній у статусі тимчасового верховного органу відновленої Української Народної Республіки. Декларативно надаючи перевагу демократичному ладу над пролетарською диктатурою, Директорія фактично обрала диктаторські функції, оскільки була вимушена діяти в умовах воєнного часу.

Так, ватажки національно-визвольних змагань в Україні не втілили свої ідейні задуми. З одного боку, було відсутнє міцне підґрунтя у вигляді зрілого суспільства для революційних перетворень і впровадження необхідних реформ, але з іншого, – власне українському проводу бракувало розуміння важливості вирішення нагальних соціально-економічних проблем українців, що було не менш пріоритетним за затвердження державності.

Спробу побудови держави на ліберальних цінностях українське суспільство отримало вдруге, коли соціалізм радянського штибу дискредитував себе як модель економічного розвитку, а тотальний контроль влади над державними процесами не зумів попередити деградації та руйнації СРСР. Лібералізація суспільно-політичних відносин у Радянському Союзі у другій половині 1980-х років викликала піднесення серед національно-патріотичних сил по окремих республіках, зокрема, в УРСР. Інституціоналізації протестних тенденцій серед опозиційно налаштованої громадськості сприяв державотворчий досвід доби національно-визвольних змагань і революції доби Центральної Ради.

Втім, стратегічні прорахунки у діях національних демократичних еліт можна побачити і у новітній історії української державності.

Із розпадом СРСР необхідно було сформувавши політичний та економічних образ новопосталої Української держави. Історичним вибором для незалежної України мало стати визначення пріоритетів державного розвитку. Очевидно, що до даного вибору мали бути залучені прогресивні сили реформістського типу. По країнах соціалістичного табору роль таких сил відіграли масові громадські об'єднання – народні фронти. В Україні

такою об'єднанням виступив «Народний Рух України», заснований восени 1989 року.

До організаційного та інтелектуального ядра НРУ увійшли видні представники інтелігенції та дисидентства – В'ячеслав Чорновіл, Іван Дзюба, Левко Лук'яненко, Іван Драч, Михайло і Богдан Горині.

Як зазначає С. Бондаренко, «аналіз історичних передумов виникнення НРУ призводить до висновку, що вони визначаються як внутрішніми, так і зовнішніми чинниками: становищем України в межах радянської держави, а також розвитком міжнародної суспільно-політичної думки у напрямку свободи і незалежності кожного народу, його правом на самостійну національну державність» [2, с. 80].

Водночас, після розпаду СРСР при владі в Україні лишилась все та ж комуністична номенклатура, серед настроїв якої панувало абсолютне неприйняття, а інколи й нерозуміння нагальної необхідності реформ. Та навіть такі консервативні настрої «старої» влади «нової» країни відіграли роль капіталу у комунікації з опонентами – «Рухом».

Не заважаючи на роль «Народного Руху» у процесі здобуття та утвердження незалежності, його лідер В. Чорновіл здобув лише 23 % підтримки у результаті перших президентських перегонів. На думку Т. Кузьо та А. Вілсона, такий результат став результатом диявольської угоди між владою і «Рухом». Її суть: підтримка владою незалежності за умови, отримання більше місць у новому уряді, виключаючи жодну люстрацію. Угоду було виконано, що в результаті було подано у загальній інтерпретації-поясненні щодо відкладення економічних реформ, а саме: пріоритетними завданнями стали розбудова країни, українізація урядових інституцій, законів, структур і символів [3, с. 250–251].

Крім того, як зазначає О. Гаврилишин, засновники та головні провідники НРУ були переважно літераторами, філософські погляди на ринкову економіку яких не завжди узгоджувалися з неокласичним способом думок економістів. І хоча ті люди й не були комуністами, та загалом

приймали необхідність переходу до ринкової економіки, тим менш вони твердо підтримували пріоритети Л. Кравчука стосовно державотворення. А багато з них взагалі висміювали ранні спроби зосередитися на економіці та наміри її покращення як несерйозні та неукраїнські. Це відобразилося, зокрема, в тому, як зневажливо вони називали відповідну економічну політику: «ковбасна політика» [3, с. 254].

Як наслідок, залишення у влади в Україні посткомуністичної номенклатури та консервативного «Руху» надовго визначило розвиток держави, яка замість проведення рішучих ліберальних реформ обрала «еволюційний» шлях розвитку, що «розуміли всі – і наші парламентарі, і провідні політичні сили, партії та рухи» [1, с. 51–54].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, громадсько-політичний дискурс двох доленосних для українського суспільства періодів у ХХ ст. доводить спадковість у превалюванні державотворчої парадигми над соціально-економічною.

У добу національно-визвольних змагань 1917–1921 років та у часи руху за відродження української державності 1985–1991 років, українська національна еліта займалася, у першу чергу, розбудовою державних інституцій. У той же час, критично бракувало уваги соціально-економічним проблемам, які не були вирішені. І на початку, і наприкінці ХХ ст. населення України було вкрай уразливим до наслідків соціальних криз. Селянству та робочому класу були властиві патерналістські настрої і вони не були готові довго чекати на покращення економічної ситуації. Відповідні настрої неодмінно відбивалися на легітимності влади та не сприяли завершенню перехідного періоду у бік ліберальних цінностей, адже політичні опоненти реформістських сил апелювали споживацькою риторикою, підкуповуючи суспільство обіцянками стабільності та соціальної захищеності і у кінцевому рахунку вирішували боротьбу за народні симпатії на власну користь.

Очевидно, наполеглива позиція національно-патріотичних сил виправдана багаторічною боротьбою українського народу за власну

державність, питання утвердження якої під час революційних змін природньо виноситься на перший план порядку денного. Та не можна поступатися у не меншій пріоритетності соціально-економічних питань, зловживання чим обернуло на трагедію долі багатьох держав та народів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гальчинський А. Україна: поступ у майбутнє / Анатолій Гальчинський. – К.: Основи, 1999. – 220 с.
2. Бондаренко С. О. Роль Народного Руху України у національно-політичному житті українського народу наприкінці 80-х – на початку 90-х років ХХ століття: сучасний стан та перспективи розвитку / Сергій Бондаренко // Україна–Європа–Світ. – 2012. – № 9. – С. 80–84.
3. Велике переродження. Уроки перемоги капіталізму над комунізмом / [А. Аслунд, Л. Бальцерович, К. Бендукідзе та ін.]. – Л. : Видавництво старого лева, 2015. – 436 с.
4. Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть / М. Грушевський. – К.: Т-во «Знання», 1991. – 240 с.
5. Коваль О. Ф. Національна еліта в Українській революції 1917–1921 років: інтерпретації вітчизняних та зарубіжних дослідників / О. Ф. Коваль, В. П. Капелюшний // Етнічна історія народів Європи. – 2009. – Вип. 30. – С. 23–26.
6. Корольов Г. О. «Відложивши федерованне...»: Михайло Грушевський у контексті державницької політики Центральної Ради / Г. О. Корольов // Гілея. – 2009. – Вип. 20. – С. 43–49.
7. Кязимова Г. Ф. Соціально-економічні питання у формуванні державності України (порівняльний аналіз поглядів М. С. Грушевського та В. К. Винниченка) / Г. Ф. Кязимова // Інтелігенція і влада. – 2003. – Вип. 1 – С. 89–97.
8. Малиновський В. Грушевський Михайло / В. Малиновський // Історія політичної думки : навч. енцикл. слов.-довід. / за заг. ред. Н. М. Хоми ; [В. М. Денисенко, Л. Я. Угрин, Г. В. Шипунов та ін.]. – Львів : Новий Світ-2000, 2014. – С. 179–180.
9. Погорелова І. С. Державотворчі і націєтворчі процеси доби української Центральної ради / І. С. Погорелова // Українське суспільство на шляху до політичної нації: історія і сучасність / кер. кол. авт. і наук. ред. д. політ. н., проф. І. Д. Дудко ; Ін-т історії укр. сус-ва, ДВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т ім. Вадима Гетьмана». – К.: КНЕУ, 2014. – С. 125–151.
10. Рубан А. М. С. Грушевський в роки української революції (1917–1918 рр.) / А. Рубан // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». – Серія : «Історичні науки». – 2013. – Вип. 21. – С. 199–203.
11. Солдатенко В. Суспільно-політичні альтернативи революційної доби / В. Солдатенко, О. Любовець // Вісник НАН України. – 2011. – № 8. – С. 54–62.

Стаття надійшла до редакції 30.04.2018